

RETSFORFØLGELSEN OG DE STILFÆRDIGE BENÅDNINGER AF DANSKE SPANIENSFRIVILLIGE

Af Adam Travis Stoltenberg

Kun otte danske frivillige blev straffet for deres deltagelse i den spanske borgerkrig. Syv af dem blev benådet, og kom derfor aldrig i fængsel. Dette skete på trods af at de danske myndigheder havde indført en lov, der forbød udrejse til Spanien uden forudgående tilladelse, og havde forpligtet sig internationalt til at opretholde den straffenorm. Ved for første gang at bruge justitsministeriets og domstolenes arkiver belyser jeg regeringens pragmatiske tilgang til retsforfølgelsen af de spanske frivillige. Dermed giver artiklen også et indblik i mellemkrigstidens politiske frontlinjer i Danmark samt Danmarks rolle som lille land i et Europa på kanten af Anden Verdenskrig.

Fra februar 1937 til april 1939 var det ulovligt for danske statsborgere at rejse til Spanien uden myndighedernes tilladelse. Loven blev dog sjældent håndhævet, og blandt de flere hundrede der vendte tilbage til Danmark, blev kun otte dømt. Denne artikel peger derudover på, at rege-

ringen undgik, at de dømte kom i fængsel, ved at benåde alle, der ansøgte om det. Denne artikel handler om de få spaniensfrivillige, der rejste ud og vendte hjem imens det var ulovligt, og deres møde med myndighederne.

Ingen forskere, der har skrevet om de danske spaniensfrivillige, har brugt domstolenes og justitsministeriets arkiver til at belyse dette spørgsmål. Disse kilder gjorde det muligt at give et præcist omfang af hvor begrænset retsforfølgelsen af de spaniensfrivillige var, men gav også et indblik i det arbejde som regeringen gjorde, for at undgå, at de frivilliges afsonede deres domme. Regeringens engagement i denne sag forklarer også, hvorfor benådningerne først bliver beskrevet i denne artikel, mere end 80 år efter de blev meddelt.

Den socialdemokratisk-radikale regering og Danmarks Kommunistiske Parti (DKP) havde hver deres grunde til at gå stille med dørene med hensyn til denne politisk følsomme sag. For regeringen var det nødvendigt at Danmark fremstod som et land, der levede op til sine internationale forpligtelser, og straffede de frivillige. Dette på trods af, at regeringen og store dele af Folketinget havde forståelse for, at forudsætningerne for de internationale aftaler var brudt sammen. DKP forsøgte at vende situationen til deres egen fordel. I Arbejderbladet pustede de retsforfølgelserne op til store mediestunts. De ville vise, at den socialdemokratisk ledede regering straffede dem, som ifølge DKP kæmpede for demokrati og imod fascisme.

Hidtidige undersøgelser af retsforfølgelsen har baseret sig på pressens dækning og frivilliges erindringer. Det betyder, at den er blevet beskrevet i vage vendinger, f.eks. at “frivillige (...) i flere tilfælde bliver retsforfulgt (...)” og “Generelt afsoner få danske frivillige domme i danske fængsler”.¹ Hertil kommer decideret forkerte formuleringer som at flere frivillige bliver “ (...) idømt lovens strengeste straf på 30 dages hæfte”² (loven gav hjemmel til op til 3 måneders almindeligt fængsel). Ved at bruge domstolene og justitsministeriets arkiver, har jeg altså kunnet give en mere uddybende og præcis analyse af retsforfølgelsen og benådningen af de spaniensfrivillige.

Kriminaliseringen af de spaniensfarende

Der findes ikke en definitiv liste over udrejste spaniensfrivillige, hvilket besværliggør ethvert arbejde indenfor dette felt. En højtstående embedsmand i Statsministeriet kunne i 1939 hverken finde frem til et præcist antal spaniensfrivillige, datoerne for deres udrejse, eller hvor mange der var hjemfaldne til straf.³ Dette var samme år som loven trådte ud af kraft! Den mest fuldkomne liste over spaniensfrivillige og deres ind- og udrejsedatoer blev lavet af Carsten Jørgensen i 1986: Den er baseret på mange forskellige kilder, men er alligevel upræcis og ifølge forfatteren selv ikke komplet. I mangel af

bedre var denne liste dog startskuddet for artiklen. Ifølge undersøgelsen af listen var 16 spaniensfrivillige uden tvivl rejst ud og vendt hjem i perioden hvor det var ulovligt at rejse. Hertil kommer et mørketal på 101 frivillige, som kunne være rejst ud og vendt hjem i den ulovlige periode, ifølge samme liste. Hertil kommer dem som ikke er på nogen lister: dem, der blev forhindret i at rejse ud, og dem, som gennem årene er forblevet anonyme og derfor ukendte.⁴ I domstolenes og justitsministeriets arkiver fandt jeg frem til otte dømte spaniensfrivillige i Danmark. Jeg mener ikke, at der er flere. Jeg gennemtrawlede Københavns Byret og søgte efter spaniensfrivillige, og har undersøgt de øvrige byretter mere kursorisk. Jeg krydsrefererede de dømte med (1) mediernes dækning af retssagerne (2) interne henvisninger til andre domme i retssagerne (3) interne henvisninger til andre benådnings i justitsministeriets arkiver (4) Steinckes personlige papirer (5) Steinckes redegørelse over retsforfølgelsen til Folketinget og ministermøderne og (6) den smule statistik, der blev ført over domme. I dette arbejde fandt jeg ikke frem til flere domme. Jeg blev især hjulpet på vej af Arbejderbladet, som beskrev alle retssagerne, og benævnte dem "første", "anden", osv. Af de mindst 16 spaniensfrivillige, der burde have været straffet, blev altså kun 8 retsforfulgt og dømt. Hertil kommer det førnævnte mørketal på mindst 101 frivillige, som heller ikke blev retsforfulgt.

Benådningsjournalssager er interessante og vanskelige kilder at arbejde med. Benådningsgrunde begrundes ikke i Danmark, hverken internt i ministeriet eller over for ansøgeren. Desuden var benådningerne heller ikke lovreguleret i 1938. Det betyder at man ikke kan finde regler eller instrukser, man kan bruge til at fortolke sagerne ud fra.⁵ Derimod måtte jeg følge sagerne gennem deres forskellige led for at forstå, hvad der blev lagt vægt på.⁶ Jeg undersøgte altså tegn på drøftelser om grænserne for benådning, uenigheder mellem embedsmænd og ministre, anmærkninger, understregninger og fremhævnings, for at udlede, hvad der blev tillagt betydning i afgørelserne. Især de forskellige embedsmænds og justitsministerens noter til sig selv i ekspeditionerne af sagerne samt overordnede rettelses i sagerne viste sig at være udslagsgivende i afkodningen af sagsbehandlingen. Artiklen beskæftiger sig ikke yderligere med retsforfølgelsen af hververe til borgerkrigen, noget der allerede inden krigen var ulovligt. Tre mænd blev dømt i to retssager om hvervning til den spanske borgerkrig. De blev fængslet og modtog ikke benådning på trods af ansøgning om det. Straffene blev takseret til hhv. 30 og 40 dages fængsel.⁷ I den ene retssag gik myndighederne efter en hverver, men undlod at rejse tiltale mod de to spaniensfrivillige, som forsøgte at rejse til Spanien.⁸ Det er påfaldende: Selv forsøg på udrejse var ulovligt, og to andre blev dømt for netop det i andre sager.⁹

Lovens vedtagelse

Loven, der forbød udrejse til Spanien uden forudgående tilladelse, blev vedtaget af en forholdsvis enig Rigsdag den 26. februar 1937. Debatten om loven trak dog fronterne op, og det blev tydeligt, hvor forskellige holdninger, der var til stede mellem danske politikere i mellemkrigstiden. Samtidig skal loven ses som en del af et udenrigspolitisk spil, hvor den danske regering, som så mange gange før og siden, måtte vægte sin position som lilleputstat nøje i forhold til større magter.

I 1937 eksisterede der store spændinger i Europa. Italien og Tyskland blev ledt af fascistiske førere samtidig med, at især Frankrig og England kæmpede med denne nye magtkonstellation. Disse spændinger blev kun mere tydelige i løbet af den spanske borgerkrig.

Den spæde Anden spanske Republik valgte i 1936 en socialistisk koalitionsregering, *Folkefronten*. Et nationalistisk oprør ledt af spanske officerer gjorde oprør mod denne regering, hvilket blev startskuddet til den spanske borgerkrig. Det nationalistiske oprør bestod af konservative, monarkister, falangister, højreorienterede katolikker og fascister. Selvom store dele af det politiske landskab i Danmark havde sympati for republikken, trådte regeringen varsomt udenrigspolitisk. Da der på fransk og engelsk initiativ blev dannet en *Noninterventionskomité* (NIK), tilsluttede Danmark sig denne sammen med de fleste andre europæiske lande, herunder Tyskland, Italien og Sovjetunionen. Således så det ud til, at landene var enige om ikke at blande sig i den spanske konflikt.

Det stod dog hurtigt klart, at den spanske borgerkrig ikke ville begrænse sig til at være et spansk anliggende. Hitler og Mussolinis militære støtte til nationalisterne viste sig allerede i sommeren 1936. I efteråret fulgte Sovjetunionen trop med støtte til republikken.

At de øvrige europæiske stater afholdt sig fra at støtte republikken, forhindrede dog ikke deres statsborgere i selv at opsøge konflikten. Over hele Europa herskede der mere eller mindre udtalte konflikter mellem fascister og antifascister, og den spanske borgerkrig blev for mange en oplagt mulighed for at gribe til våben og bekæmpe sine modstandere. Fra Danmark dukkede de første frivillige op ved den spanske front allerede i efteråret 1936. Hvor den første strøm af frivillige selv organiserede rejsen spontant, organiserede Komintern hurtigt en international frivillig styrke med hovedsæde i Paris.

De engelske og franske regeringer kunne med misbilligelse konstatere, at aftalen om ikke at intervenere konsekvent blev brudt. Fra NIK blev det derfor den 10. januar 1937 meldt ud, at alle deltagende lande skulle foretage lovgivningsmæssige foranstaltninger, der ville forhindre statsborgere i at rejse til Spanien og kæmpe. For at stille sig så neutralt som muligt gik den danske

regering videre med denne sag.¹⁰ Hvervning til krig i udlandet eller i fremmede hære var på det tidspunkt allerede forbudt ifølge Straffelovens §128. NIK ønskede dog en skærpelse: al krigsdeltagelse i Spanien skulle forbydes. I aviserne var de frivilliges indsats grundigt beskrevet, men der fandtes også mange artikler om de påståede hververe til borgerkrigen. Banen var derfor kridtet godt op, da Folketinget den 9. februar 1937 skulle diskutere en lov, der forbød rejse til Spanien for at kæmpe i borgerkrigen.¹¹

De Konservatives Victor Pürschel lagde an ved at spørge myndighederne, hvad der blev gjort for at stoppe hvervning til den spanske borgerkrig. Justitsminister K.K. Steincke svarede, at der ud fra de foreliggende oplysninger ikke var bevis på, at der blev tegnet kontrakter på dansk jord, og at der derfor vanskeligt kunne straffes efter Straffelovens §128. Det var bl.a. derfor, der var brug for en mere vidtgående lovgivning.

DKP's Aksel Larsen kom på banen med et længere indlæg. Han beklagede at den borgerlige presse ikke ville anerkende den lovlige spanske regering, og beskyldte dem for at støtte oprørerne. Desuden gjorde han opmærksom på de Konservatives støtte til de danske frivillige i Estland i 1919 samt rejsningen af en mindesten for de svenske frivillige i 1864. Han påstod, at Pürschels kritik mest handlede om personlige sympatier. Derfor mente han ikke, at en lov burde blive indført. Til sidst tilføjede han, at DKP ikke bedrev hvervning i Danmark.

P. Munch tog herefter ordet og tilkendegav at hensigten med lovforslaget var at forebygge en trussel mod verdensfreden. Da Schweiz, England og Frankrig allerede havde indført love, mente han, at det blev forventet at den danske stat at gjorde det samme. Efterfølgende udartede debatten sig til en beskyldningernes kamp mellem Aksel Larsen og Victor Pürschel, der mere eller mindre anklagede hinanden for at støtte en række grusomheder.

Den 23. februar blev lovforslaget fremsat for Folketinget. Loven forbød al krigsdeltagelse og rejse til Spanien uden forudgående tilladelse og skærpede også hvervningsforbuddet.¹² Den 24. februar blev loven behandlet for første gang i Folketinget. Hans Hedtoft-Hansen beskrev konflikten i Spanien som en lokaliseret verdenskrig, hvor oprørerne var støttet af marokkanere, fremmedlegionærer og fremmede stater, han nævnte dog ingen navne. Desuden hævdede han, at de frivillige, der kæmpede for republikken, havde fremkaldt hele verdens beundring. Han roste det franske forsøg på ikke at intervenere, da det var vigtigt for freden. Dog mente han, at den manglende kontrol af last og rejser til Spanien var under al kritik. Han påstod, at hvis NIK havde virket efter hensigten, ville de fascistiske generaler for længst have været nødt til at opgive deres blodige foretagende. Han tvivlede på om loven, der forbød rejse til Spanien, ville virke efter hensigten. Dog så han positivt på forslaget

om international grænsebevogtning af Spaniens ydre grænser, hvilket også var på dagsordenen. Derfor gav han sin egen og Socialdemokratiets tilsagn til lovens vedtagelse.

Lovforslaget forårsagede ikke stor debat. Victor Pürschel kommenterede, at lovforslaget kunne blive kontraproduktivt, og at det var for vidtgående. Han havde hellere set, at regeringen havde skærpet hvervningsforbuddet. Desuden kaldte han Hedtoft-Hansen for ensidig i sin fremstilling af krigen. Senere har forskere fundet ud af at Pürschel var i kontakt med Francos netværk i København. "Interessefællesskabet var åbenbart" skriver Kaj Lundgreen-Nielsen.¹³ Lovens praktiske udformning blev sendt i udvalg og blev den følgende dag sendt til andenbehandling. Den 26. februar blev "Lov om foranstaltninger mod deltagelse i Borgerkrigen i Spanien af 26. februar 1937" vedtaget uden debat i Landstinget. Loven gav myndighederne mulighed for at straffe borgere med op til 3 måneders fængsel for at rejse til Spanien uden tilladelse eller medvirke til samme. Det blev bemærket at Danmark med lovforslaget rettede ind efter sine internationale forpligtelser ifølge NIK.

Det interessante er, at loven blev vedtaget på grund af ønske om at leve op til NIK's henstillinger. Det var altså ikke et pres fra højrefløjen. Folketinget fortsatte dagen med debatter om statstilskud til private efterskoler og nedkæmpelse af råger.

Retsforfølgelsen af de spaniensfrivillige

Fra loven blev kundgjort varede det næsten et år, før en dansk spaniensfrivillig vendte hjem, kom for retten, og blev dømt. At undersøge forvaltningen af loven, der forbød udrejse til Spanien, var relativt vanskeligt. Før arbejdet med denne artikel har der aldrig været en samlet fremstilling af retssagerne. De var arkiveret i de enkelte byretters arkiver og kun enkelte blev trykt eller henvist til i faglitteraturen. I 1938 var der heller ikke et nationalt strafferegister, og den største retskreds, København, har mistet sit strafferegister for perioden. Alligevel har det været muligt at tegne et billede: Som sagt blev meget få retsfulgt og kun otte dømt.¹⁴ Den sidste af de spaniensfrivillige der blev sigtet, Helge Kaj Edwin Walther, modtog tiltalefrafald i september 1938 og blev aldrig dømt.¹⁵ Det er altså disse ni mennesker (hvoraf otte blev dømt), der er i kontakt med retssystemet i den strafbare periode, fordi de har rejst til Spanien eller forsøgt det.

Processerne mod de frivillige er som regel korte og varer omtrent en måned fra de indledende forhør til dom. Fem af de otte blev idømt 30 dages hæfte. Den hårdt sårede Christian Marius Hansen blev kun idømt 20 dages hæfte ved Esbjerg Byret. Han nåede dog kun at afsone 2 dage inden han kom på

hospitalet, hvorefter han blev benådet.¹⁶ Københavneren Svend Mogens Gjøg blev anholdt på kajen i Esbjerg. Han nåede aldrig til Spanien, og blev idømt 20 dages hæfte. Han ansøgte ikke om benådning, og er den eneste, der udstod hele sin fængselsstraf.¹⁷ Den sidste dømte, Gunnar Laurits Kristensen, ankede sin sag til Østre Landsret, som sænkede hans straf fra 30 til otte dages hæfte og blev til sidst benådet.¹⁸

Blandt de retsforfulgte spaniensfrivillige valgte fire af dem kendte kommunistiske forsvarsadvokater: Carl Madsen og Robert Mikkelsen. Måske var det en måde for DKP at støtte deres partimedlemmer, men Carl Madsen forsvarede faktisk også DSU'eren G.L. Kristensen¹⁹.

En sag skiller sig dog ud: Sigfred Vinfred Peter Vilhelm Bentzens retssag procederet af Carl Madsen. Med Arbejderbladet i ryggen forsøgte den unge Carl Madsen at blæse denne sag op til national skala. I flere timer redegjorde han i farverige vendinger for DKP's syn på borgerkrigen, i et forsøg på at få sænket Bentzens straf til et absolut minimum. Forsøget på at politisere retssagen gik galt. Dommeren Arthur Andersen irettesatte gang på gang Carl Madsen, og den unge uerfarne sagfører endte med at nedlægge sit hverv som forsvarer i frustration. Han forlod retssagen uden at fremlægge sin forsvarstale. Hele Carl Madsens forsvarstale blev derfor bragt i Arbejderbladet under overskriften "Klapjagten på de danske frivillige" flankeret af billeder af døde spanske børn og krigsofre.²⁰ Bentzen fik beskikket en ny forsvarer og blev som de fleste andre dømt 30 dages hæfte. DKP's mediestunt slog fejl og ingen andre dagblade refererede retssagen indgående. Sagen forblev den eneste retssag med et større tumult rent processuelt.

Det er påfaldende, at ingen af de spaniensfrivillige blev idømt lovens strengeste straf: 3 måneders fængsel. Heller ikke anklagerne gik efter maksimumstraffen. Alle de dømte slap med 30 dages hæfte eller derunder. Hæftestraffen var en mildere form for fængsel med adgang til arbejde og bedre kost, skruet sammen til folk, der stod uden for forbyrdernes kreds.

De fleste af de spaniensfrivillige kom i kontakt med myndighederne i forbindelse med deres indrejse, eller fordi de f.eks. fik udstedt pas af den danske konsul i Barcelona.²¹ I Bentzens tilfælde blev han angivet af Statspolitiet i Helsingør, der havde fået navnene på 15 danske borgere, der ankom til Danmark fra Spanien.²² Navnene er formentlig identiske med 15 navne, som blev bragt på forsiden af Arbejderbladet den 11. januar 1938. Under Bentzens afhøring nægtede han at kende noget til hververe og påstod, at han fik rejsepenge af en ven, der døde i borgerkrigen. Ifølge afhøreren var Bentzen heller ikke på listen over udrejste spaniensfrivillige. Det var således kun fordi han selv indrømmede at have udrejst i den ulovlige periode og fordi han først et par dage inden sin afrejse bestilte et nyt pas, at han blev dømt. Det var

formentlig også en kærkommen hjælp for myndighederne at Arbejderbladet under hele krigen løbende offentliggjorde navne på de spaniensfrivillige, både under opholdet og ved hjemkomsterne.²³

Det tyder ikke på, at lokale myndigheder førte noget væsentligt opsyn med de spaniensfrivillige. For eksempel blev hverversagen mod Nicolai Hansen i Sønderborg kun iværksat på grund af et tip fra en betjent i Københavns Opdagelsespoliti. Det var i øvrigt den samme betjent, der afhørte Bentzen 9 måneder før.²⁴ Sagen mod Svend Mogens Gjøg i Esbjerg startede ligeledes kun på baggrund af et tip fra Københavns Opdagelsespoliti.²⁵

Retssagerne mod de frivillige kan give et indblik i deres motivationer for at rejse til Spanien og deltage i borgerkrigen. De skal dog bruges forsigtigt: i retssager forsøger myndighederne at bevise et skyldforhold, mens den anklagede vil undgå straf. Det gør retssagerne til svære kilder at arbejde med, hvis man søger efter viden om de frivilliges livssituation og motivationer.

I forhold til at forstå myndighedernes forvaltning af loven er sagerne dog rigtig gode: De viser konkret, hvordan politi, anklagemyndighed og domstole forholdt sig til loven. De fleste af sagerne var tilståelsessager og de dømte fik

Scene fra en modtagelse af 6 hjemvendte Spaniensfrivillige, 1938

milde fængselsstraffe i forhold til strafferammen. Retssagerne viser at myndighederne ikke forhindrede mange i at rejse ud, og heller ikke straffede mange, når de kom hjem igen. Ifølge min analyse var mindst otte andre spaniensfrivillige strafværdige, men blev hverken sigtet eller dømt. Hertil kommer mørketallet på op til 101 spaniensfrivillige.

Benådningerne af de spaniensfrivillige

Jord- og Betonarbejderen Niels Christian Ludvig Andersen var den første der blev dømt. To uger efter ansøgte han om benådning. Kort tid efter blev to andre spaniensfrivillige dømt: Svend Mogens Gjøg og Sigfred Bentzen. Også Bentzen ansøgte om benådning, mens Gjøg afsøede sin dom i Esbjerg.

Hvorfor N.C.L. Andersen ansøgte om benådning ved vi ikke. De fleste af ansøgningerne anfører flere argumenter for benådning. Hvad de påstod for at undgå straf, kunne dog være noget helt andet, end hvad der faktisk motiverede disse personer.

Benådning i Justitsministeriet foregik ved, at ansøgningen først blev sendt til udtalelse hos de myndigheder, der var involveret i sagen. I de fleste tilfælde var dette anklageren, politimesteren (eller i København, Politidirektøren), dommeren i sagen og domstolens præsident. Disse myndigheder skulle vurdere om benådningen kunne bevilges. Inden de gjorde det, blev ansøgeren indkaldt til endnu en afhøring. Når myndighederne havde givet deres besyv med, blev sagen sendt tilbage til ministeriet. Herefter tog en juridisk sekretær et referat af sagen, hvor han noterede sig myndighedernes stillingtagen samt andre væsentlige faktorer. Det kunne være personens civilstand, hvorvidt de havde arbejde, deres tidligere straffe, lignende sager og helbredstilstand. Sekretæren gav derefter deres bud på, om benådningen kunne bevilges eller ej, og fremlagde dette i et mundtligt referat til en fuldmægtig (dette blev kaldt "at nævne sagen"). Den fuldmægtige erklærede sig herefter enig eller uenig og "nævnte" derefter sagen for justitsministeren (K.K. Steincke). Steinckes afgørelse var altid den endelige, og hans stillingtagen blev derefter noteret på referatarket af en fuldmægtig. I få, mere rutineprægede sager, ser vi dog et direkte referat mellem sekretær og minister.

Da Andersens ansøgning blev sendt til udtalelse hos de andre myndigheder, blev der ikke fundet årsag til benådning. Politadvokaten Haslund, skrev i sagen:

Da loven af 26' februar 1937 om Foranstaltninger mod Deltagelse i den Borgerkrigen (sic!) i Spanien stadig gælder og formentlig stadig overtrædes, maa jeg af generalpræventive Hensyn fraraade en benaadning, som sikkert

hurtigt ville blive publiceret i Kredse af samme politiske Indstilling som Domfældte.²⁶

Politiadvokatens synspunkt var ikke ubegrundet. Arbejderbladet havde flittigt fulgt og publiceret alt, hvad der var at publicere om de danske myndigheders retsforfølgelse af de spaniensfrivillige.

Da sekretæren og den fuldmægtige havde gennemarbejdet sagen, blev den ”nævnt” for Steincke. I blyant noterede den fuldmægtige Steinckes kommentarer ad to omgange. Den første kommentar er utydelig, men det ser ud til at Steincke var betænkelig ved, om forudsætningerne for loven stadig var gældende efter Italien og Tyskland var indtrådt i konflikten. Kommentaren slutter af med ”Spm. om Lovens Ophævelse.”

Netop det spørgsmål blev taget op til det næste ministermøde den 1. april 1938. På det tidspunkt var tre spaniensfrivillige blevet dømt og Bentzen havde dagen inden indsendt sin ansøgning om benådning. I referatet fra mødet står der følgende:

IV. Straf for deltagelse i den spanske borgerkrig: Man vedtog ikke at ændre loven, men eventuelt at udstede amnesti på dertil egnet tidspunkt.²⁷

Det interessante er, at Steincke tog sagen videre til de andre ministre. De diskuterede hvorvidt de kunne trække loven tilbage, men besluttede ikke at gøre det. De planlagde måske at udstede amnesti senere hen, fremgår det af referatet. Præcis hvad de har diskuteret til mødet, vides ikke. Men af benådningssjournalsagerne fremgår det, at Steincke gik ind til mødet med en betænkelighed over, om forudsætningerne for loven var brudt sammen på grund af Tyskland, Italien og Sovjetunionens vedvarende indblandinger i den spanske borgerkrig. Ifølge ministermødereferatet drøftede ministrene om de kunne trække loven tilbage. Samme referat peger på at amnesti til de frivillige blev drøftet. Loven blev dog ikke trukket tilbage og der blev ikke erklæret amnesti. Hvad ministrene præcist aftalte fremgår ikke, men siden det møde benådede Steincke konsekvent alle spaniensfrivillige, der blev dømt.

Hvorfor fremgår den beslutning ikke af referatet? Måske var den ikke vigtig nok, måske var sekretæren sløv den dag. Jeg mener, at forklaringen skyldes udenrigspolitiske overvejelser: Ifølge udgiveren af Ministermødeprotokollen 1933-1945 var det således at ”Ikke alt, hvad der er forhandlet i et ministermøde, er af referenten modtaget”, således blev især udenrigspolitik skrevet ”på listefodder”.²⁸

Den næste kommentar på Andersens sag er, at Steincke ikke ville modsætte sig betinget benådning af hensyn til Andersens indtil da pletfrie straffeattest.

Andersen blev få dage senere gjort bekendt med sin benådning. I mellemtiden var justitsministeriet begyndt at behandle Sigfred Bentzens sag.²⁹

Den 21-årige Bentzen fra Nørrebro var allerede kendt af myndighederne inden han blev centrum for Arbejderbladets mediestunt med Carl Madsen i spidsen. Fordi han som 15-årig var med i en cykeltyvebande, blev han underlagt børneforsorgen. Få år senere begik han indbrud i en skrædderforretning. Som voksen var han foruden værnepligtsbøder og trafikbøder idømt 40 dages fængsel for at sælge en frakke købt på afbetaling, og senere 60 dages fængsel for at stjæle en frakke.³⁰ Bentzen havde desuden alimentationsret til et barn, men var ikke gift. Bentzens ansøgning om benådning var kort og kontant, og han anførte ingen begrundelse for, hvorfor han ikke skulle udstå straffen.

Som i alle andre benådningssager, blev Bentzens sag sendt rundt til de øvrige myndigheder. Da dommeren Arthur Andersen blev bedt om at vurdere Bentzens benådning, knap 14 dage efter Carl Madsens mediestunt, skrev han på bagsiden af ansøgningen om benådning "Det kan jeg *ikke* anbefale".³¹ Dommeren var da også blevet hængt ud i Arbejderbladet over flere dage. Ingen af de øvrige myndigheder fandt anledning til at anbefale Bentzens ansøgning om benådning.

Sekretæren havde dog allerede lært af den tidligere sag. Med direkte henvisning til Andersens benådning anbefalede han, Bentzen benådes. Da sagen skulle nævnes for den fuldmægtige, blev den sendt tilbage til videre arbejde. Alle Bentzens domme blev nu skrevet ind i referatarket, og sekretæren tilføjede at han var arbejdsløs, og boede hos sine forældre. Den fuldmægtige studsede måske over Bentzens brogede fortid, i forhold til Andersens pletfrie straffeattest.

I mellemtiden tog Steincke igen sagerne om de spaniensfrivillige op til et ministermøde. I referatet står der:

VI. Justitsministeren gav nogle meddelelser om de sager, der var anlagt mod frivillige, der var vendt hjem fra Spanien og gjorde opmærksom på, at loven kan bortfalde ved kgl. anordning.³²

Igen forsøgte Steincke altså at overbevise ministrene om at lade loven bortfalde. Det skete heller ikke denne gang. Vi ved ikke, hvad Steinckes meddelelser var, men det er et faktum, at Steincke to dage senere skrev under på Bentzens benådning. Hovedpersonen i DKP's mediestunt for at udstille den socialdemokratisk-radikale regerings "hykleri", den seriekriminelle Bentzen, blev altså benådet, uden overhovedet selv at anføre en begrundelse.

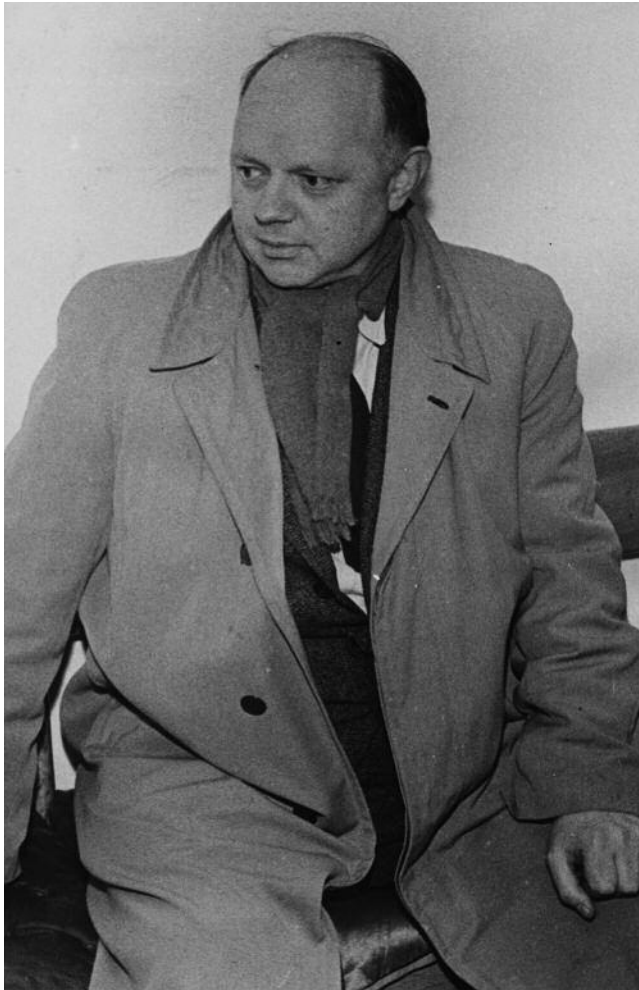
I de næste måneder blev yderligere fem spaniensfrivillige benådet.³³ Sagsbehandlingerne ligner dem, der allerede er beskrevet ovenfor. Alle niveauer

af myndigheder fraråder benådningerne (undtagen i én sag, med en hårdt såret frivillig, Helge Axel Møller³⁴). Højest usædvanligt trodser Steincke gang på gang sine myndigheders anbefalinger.³⁵ Rummet for det tilladelige blev større og større: Da en fuldmægtig foreslog at en spaniensfrivillig ikke skulle benådes, fordi han ikke mødte til sin værnepligt i flåden, blev han alligevel benådet af Steincke.³⁶ Den samme person skrev i sin ansøgning, at han kender to andre, der allerede er blevet benådet, han havde altså lugtet lunt. Én anden fuldmægtig afviste en ansøgning om benådning, fordi personen allerede var idømt en betinget dom på et års fængsel for tyveri, hæleri og ulovlig omgang med hittegods og fordi "øjensynligt er han tillige ikke glad for at arbejde".³⁷ Steincke gennemtrumfede benådningen, dog kun for den del af straffen som angik forsøg på udrejsen til Spanien.³⁸ I samme sag blev det godtaget, at den dømte kun forsøgte at rejse til Spanien for at arbejde som maskinmester. Han påstod, at han under sin arbejdsløshed ikke ville være det offentlige til last. Denne forklaring blev ikke godtaget i retten, men Justitsministeriet lod den stå ved magt.³⁹ Hvor de første benådninger var betingede, valgte Steincke at lade de sidste to benådninger være ubetingede, hvilket i sig selv var yderst usædvanligt i 1938.⁴⁰

Den sidste benådning blev givet til DSU'eren Gunnar Laurits Kristensen, hvis straf ovenikøbet blev sænket fra 30 til 8 dages hæfte af Østre

Danske spaniensfrivillige vender hjem med skibet A.P. Bernstorff, og en såret omlades til tog i Esbjerg, 1938

Den kommunistiske landsretssagfører Carl Madsen repræsenterede flere af de retsforfulgte frivillige, og stod bag mindst en af ansøgningerne om benådning. Her ses han udenfor et retslokale i 1950.

Uorden”.⁴² Han var indlagt med malaria og en slem skade i hovedet, som ifølge lægen aldrig ville forsvinde. I desperation over at hans kone havde forladt ham, var han rejst til Spanien. Han var ved fronten én dag og blev såret. Efter 40 dage på lazaret vendte han tilbage til Danmark. Som ung var han idømt fire fængselsstraffe for tyveri, biltyveri og dokumentfalskneri. Siden er han forsvundet ud af historiebøgerne.

Man finder også den arbejdsløse 21-årige Jens Villy Caspersen, som sekretæren i Justitsministeriet noterede sig, ikke længere havde forsørgerpligt. Caspersens “ca. 2 år gamle barn, født uden for ægteskab, døde for noget tid siden”.⁴³ Dog skyldte han stadig 820 kroner til magistraten i børnepenge. Da Caspersen fortalte betjenten at han var blevet lovet arbejde, ringede betjenten

Landsret.⁴¹ Ansøgningen om benådning var udarbejdet af Carl Madsen. Behandlingen af denne sag giver det bedste indblik i justitsministeriets praksis i disse sager. Alt i alt ligner det en rutinesag, der hastes igennem, f.eks. staves hans efternavn vekslende med C og K. Referatarket er væk, men på selve ansøgningen har en fuldmægtig skrevet “Ubet Bdg – (Paradigma)”, altså: ubetinget benådning – paradigma. De tidligere benådnings blev altså forbilleder – paradigmatisk i justitsministeriets terminologi – for de senere. En praksis angående de spaniensfrivillige var blevet forankret og accepteret i benådningsskontoret.

Benådningerne giver også et indblik i livet hos de spaniensfrivillige: arbejdsløsheden, ungdomskriminaliteten og krigstraumerne. I dem kan man læse en læges beskrivelse af den spaniensfrivillige Helge Axel Møller som værende “lige til rotterne”, da hans nerver var i en “frygtelig

fabrikken op. Fabrikسدirektøren afviste Caspersens påstand. Informationer som disse synes rimelige at stole på. Således mener jeg at også domstolene og Justitsministeriets kilder på forsigtig vis kan anvendes til at undersøge de spaniensfrivilliges livsvilkår og motivationer.

Fortsat fra s. 14

*Han skrev i øvrigt om retsforfølgelsen af de spaniensfrivillige i bogen *Proces mod politiet fra 1969*.*

Var benådningerne i strid med Danmarks udenrigspolitiske forpligtelser?

De internationale brigader blev opløst i efteråret 1938. Det var en del af den spanske republiks forsøg på at få løftet våbenembargoen imod sig, og samtidig kræve tilbagetrækning af tysk og italiensk støtte til det nationalistiske oprør. Det betød, at næsten alle danske frivillige i de følgende måneder vendte hjem. Allerede den 12. oktober blev der fra det socialdemokratiske medlem af Folketinget Hartvig Frisch udtrykt et ønske om, at disse frivillige på vej hjem skulle holdes straffri. Dette ønske førte den 13. oktober til et notat i Udenrigsministeriet, hvor to embedsmænd vurderede lovligheden af dette i forhold til Danmarks internationale forpligtelser:

Denne Opfattelse, at Forpligtelsen overfor Ikke-Interventionskomiteen gaar ud paa ikke alene at opretholde en Forbudsnorm, men for at loven ikke skal være en *lex imperfecta* – tillige en Straffenorm, deles ogsaa, saavidt det Fremgaar af Akterne, af de øvrige i Ordningens deltagende stater.⁴⁴

Overordnet set havde Danmark forpligtet sig på at straffe de spaniensfrivillige, mente embedsmændene. Loven måtte ikke blive en *lex imperfecta*, altså en lov, hvis overtrædelse ikke førte til straf. Vidste embedsmændene at de spaniensfrivillige i hele 1938 allerede var blevet benådet? Det tyder på det. I samme notat skrev kontorchefen Gustav Rasmussen:

Ja. – Den store plan om Hjemsendelse af udenlandske Krigsdeltagere fra i Spanien forudsætter, at de, der vendte hjem i overensstemmelse med loven, skulde fritages enhver straf (any disability). Det synes i Øjeblikket vanskeligt, af hensyn til vore endnu gældende Forpligtelser, ifølge [utydeligt – forf.] at ophæve Loven af 26. Feb. 1937.

Af andre udveje findes:

1. Betinget Dom

2. Domfældelse + (stiltfærdig) Benaadning, hvilket vistnok for tiden sker. [forf.'s fremhævning]

3. Undladelse eller Udsættelse af Tiltale

4. Amnesti, dvs. generel Fritagelse for tiltale i Forbindelse med Lovens

formelle Opretholdelse. Dette frarådes, fordi det er i strid med vor Forpligtelse til at tage ethvert skridt til at hindre dansk deltagelse i Borgerkrigen

- Kontorchef Gustav Rasmussen, Udenrigsministeriet⁴⁵

Notatet viser regeringens dilemma glimrende. Det var af hensyn til de internationale forpligtelser ikke muligt at ophæve loven. Af samme hensyn kunne de heller ikke erklære amnesti. Embedsmændene kendte øjensynligt til justitsministeriets praksis indtil da, jf. ovenfor. Ordvalget "(stiltfærdig)" er interessant, for benådningen blev meddelt til alle myndighedsniveauer, den tiltalte og dennes advokat. Benådningerne var altså ikke stiltfærdige over for de dømte. Stiltfærdigheden, ovenikøbet skrevet i parentes, tolker jeg, var altså over for omverdenen. Embedsmændene påstod at dette med al sandsynlighed var i modstrid med straffenormen, som Danmark havde forpligtet sig til.

Samme dag besluttede regeringen at udsætte tiltale mod alle spaniensfrivillige, både dem i Danmark, og de som senere vendte hjem.⁴⁶ Dagen efter, den 14. oktober, blev der udsendt instruktion fra Rigsadvokaten, om at al tiltale mod spaniensfrivillige skulle stilles i bero "indtil videre".⁴⁷ Regeringen valgte en mere forsigtig strategi end benådningerne havde været. De kunne trods alt altid vælge at iværksætte tiltale igen. Benådningerne kunne vanskeligt omstødes uden et større spektakel, foruden det juridisk problematiske i dette.

Regeringen var dog hurtig på aftrækkeren. Det var nemlig først den 28. oktober, at de spanske myndigheder anmodede regeringen om at holde de danske frivillige straffri i et brev fra det spanske Gesandtskab til Udenrigsministeriet.⁴⁸ Altså var der cirka fjorten dage, hvor den danske regering havde besluttet at sætte tiltale i bero, inden den spanske regering bad dem om at holde de frivillige straffri. Embedsmændene gjorde opmærksom på det betænkelige ved, beslutningen om at stille tiltale i bero:

Man vil ikke uden Grund kunne hævde, at saavel Danmarks som Sveriges Stilling paa dette Punkt er i Strid med de to Landes forpligtelser i Henhold til Ikke-interventionsplanen.⁴⁹

Desuden gjorde embedsmændene opmærksom på, at denne udsættelse af tiltale kun burde gælde for de spaniensfrivillige, *der stadig befandt sig i Spanien*. Sådan lød anmodningen fra det spanske gesandtskab. Hensigten var at motivere de danskere, der stadig var i Spanien til at rejse hjem. Beslutningen skulle ikke tilgodese de danskere, der allerede var vendt hjem. Disse betragtninger er formentlig blevet fremlagt udenrigsministeren, hvis ikke hele regeringen.

Den danske regering genoptog aldrig tiltale mod de spaniensfrivillige. Retsfølgelsen var altså i “bero indtil videre” indtil loven bortfaldt i april 1939. At udenrigsministeriet kendte til den “(stiltfærdige)” benådningspraksis viser, at benådningen af de spaniensfrivillige heller ikke var totalt stiltfærdig.

Embedsværkets overvejelser om tiltalefrafaldet, må også gælde benådningerne, som var meget mere vidtgående end udsættelse af tiltale. Loven, der forbød udrejse til Spanien, var og blev en *lex imperfecta*, en lov, hvis overtrædelse i praksis ikke førte til straf. Hvis bare man vidste det, kunne man ansøge om benådning. I forhold til Danmarks udenrigspolitiske forpligtelser undergravede benådningerne selve formålet med loven: At straffe dem, som rejste ud eller forsøgte på det. Hvorfor regeringen alligevel valgte at benåde, kommer jeg ind på i næste afsnit.

Hvorfor blev de danske spaniensfrivillige benådet?

Jeg fandt ingen kilder, der gav et direkte svar på spørgsmålet om, hvorfor så få danske spaniensfrivillige blev retsfulgt og derefter benådet. Der var ingen rygende pistol, ingen instruks, ingen befaling, ingen begrundelser, intet mødereferat. For at forstå benådningerne undersøgte jeg derfor den socialdemokratiske regerings positionering i 1938-1939 udenrigspolitisk, men også indenrigspolitisk i forhold til DKP.

I mellemkrigstiden sad Socialdemokratiet stærkt på magten. Stauning havde bygget bro til sine politiske modstandere og forsøgte at skabe konsensus om den parlamentariske styreform, der var presset fra både højre- og venstrefløjen. Men Socialdemokratiets pragmatiske tilgang til samfundsændringer skabte plads til at DKP vandt indflydelse, hovedsageligt blandt arbejdere, der mente, at Socialdemokratiet havde svigtet klassekampen. Konflikten mellem de to partier voksede og kom åbenlyst til skue i aviser, til debatmøder og sågar i slåskampe på gaderne.

De danske myndigheder valgte at straffe meget få spaniensfrivillige, og den danske regering valgte derefter at benåde hovedparten af de straffede. Måske ville regeringen nedtone opmærksomheden på de straffede, især set i lyset af DKP's forsøg på at blæse sagerne op. Regeringen ville ikke lade de spaniensfrivillige blive martyrer, hvilket DKP forsøgte at gøre dem til. Men der var i regeringen givetvis også sympati for de unge spaniensfrivillige. Formentlig var grunden til benådning også politisk eller personlig sympati: De fleste socialdemokrater ønskede nok ikke at se hjemvendte sårede frivillige blive straffet. I mangel på kilder kan vi dog kun gætte på, hvad der fik justitsminister K.K. Steincke og resten af regeringen til at benåde.

Selvom både DKP og Socialdemokratiet havde sympati for den spanske

republik, var de dybt uenige om andre spørgsmål. Hvor regeringen officielt støttede NIK's henstillinger, valgte DKP både officielt og uofficielt at yde symbolsk og direkte støtte til den militære kamp imod det nationalistiske oprør. Militant modstand mod fascisme var en kæphest, der blev brugt i propagandaøjemed. Den socialdemokratisk-radikale regerings tilgang blev af kommunisterne beskrevet som hyklerisk: på den ene side udtrykte de sympati for Republikken, samtidig nægtede de at støtte Republikken militært. Samtidig valgte regeringen at straffe dem, der trodsede forbuddet og rejste til Spanien.

Det er påfaldende, at ingen historikere har fundet frem til benådningerne af de spaniensfrivillige. Det er alment accepteret i forskningen, at de spaniensfrivillige ikke blev grundigt retsforfulgt eller hårdt straffet. At man hidtil ikke har fundet frem til benådningerne, skyldes flere ting. Benådninger bliver ikke udgivet eller offentliggjort, derfor finder de sjældent af sig selv vej til medier og bøger. Desuden har regeringen vidst at benådningerne formentlig stred imod deres internationale forpligtelser. Det var altså ikke umiddelbart i regeringens interesse at gøre den brede offentlighed opmærksom på benådningerne. Benådningerne skal nærmere forstås som en personlig håndsrækning til de spaniensfrivillige. At DKP ikke har talt højt om benådningerne skyldes nok, at de passer dårligt ind i narrativ om det hykleriske socialdemokrati. DKP prioriterede altså et narrativ om, at de frivillige blev hårdt straffet, selvom både de dømte, forsvarsadvokaterne og formentlig inderkredsen i Arbejderbladet og DKP har været klar over, at hovedparten af de dømte blev benådet.

De øvrige nordiske lande håndterede deres hjemvendte spaniensfrivillige på lignende måder. Det danske udenrigsministerium var i tæt kontakt med de norske, svenske, og finske gesandter, da man i efteråret 1938 valgte at udsætte tiltale.⁵⁰ I Norge undlod man at påtale forbrydelsen via deres oppurtunitetsprincip,⁵¹ mens regeringerne i Sverige og Finland gav administrative instrukser om at fritage hjemvendte frivillige for straf.⁵² Udenrigsministeriet valgte også at meddele de øvrige nordiske lande om den danske løsning: at udsætte tiltale uden at ændre loven.

Det danske udenrigsministerium var dog også klar over at andre lande forvaltede loven strengt. I Schweiz blev 420 frivillige idømt fængselsstraffe: mellem 15 dage og 2 års fængsel, gennemsnitligt 4 måneder. De dømte mistede også deres borgerlige rettigheder i flere år. Disse frivillige blev først benådet i 2009.⁵³ Det danske udenrigsministerium var desuden grundigt orienteret om at den schweiziske regering nægtede at udstede amnesti.⁵⁴ Selv ikke Storbritannien, en af de største støtter af NIK, dømte en eneste spaniensfrivillig, selvom *Foreign Enlistment Act of 1870* blev revitaliseret i kølvandet

på den spanske borgerkrig.⁵⁵ En forfatter skriver at "[British] Government efforts to halt the flow of recruits to Spain failed; but the illusion of commitment was maintained".⁵⁶ Heller ikke i Canada blev en eneste af de 1.400 spaniensfrivillige dømt.⁵⁷

For Socialdemokratiet var krigen fra starten en ubehagelig sag rent politisk. De var sympatiske over for republikken, men af internationale hensyn valgte regeringen at indføre et forbud, der forbød al krigsdeltagelse. Alligevel blev kun otte dømt, og mange formentlig strafværdige gik fri. Hertil kom benådningerne. Disse skal ses som det store kompromis mellem myndighederne og de straffede. Det fremgår tydeligt af minister mødereferaterne, at regeringen ikke anså det for muligt at trække loven tilbage eller erklære amnesti. Både omfanget af retsforfølgelsen og de efterfølgende benådninger peger altså på en pragmatisk udenrigspolitisk positionering hos det danske socialdemokrati, der holdt lav profil i storpolitikken. Den danske retsforfølgelse bør altså ses som symbolsk i forhold til at leve op til internationale forpligtelser, frem for en praktisk foranstaltning, der faktisk forhindrede og straffede krigsdeltagelse.

Var benådningerne lovlige?

Ifølge Grundlovens §24 står det den udøvende magt frit for at benåde. Hverken i 1938 eller nu er benådninger lovreguleret. I det perspektiv var Steinckes benådninger af de spaniensfrivillige lovlige. I dansk jura findes der dog også statsretslige grundsætninger, som uden at være deciderede love, giver retningslinjer i statsretslige spørgsmål. For eksempel forventes det, at benådninger lever op til administrative sagligheds kriterier, for eksempel, at beslutninger om benådning er forankret i praksis.

Steincke var allerede i 1936 raget uklar med en af landets førende jurister i den såkaldte Eide-sag. Sagen handlede om en inhabil byretsdommer, men trak tråde til en lang række betydningsfulde personer. I et forsøg på at dysse opmærksomheden om sagen ned, valgte Steincke på eget initiativ at benåde en række folk, der var dømt for injurier mod dommeren. Det førte til at landets førende statsretsteoretiker Knud Berlin rettede et voldsomt udfald mod Steincke i fagbladet *Juristen*.

Berlin mente, at Steinckes benådninger gik over stregen. Først og fremmest fordi Steincke selv tog initiativ til dem, der var ingen ansøgning om benådning, men også fordi hele gruppen fik tildelt benådninger. Det betød, at benådningerne fik karakter af amnesti, hvilket ifølge professoren krævede endnu mere tungtvejende hensyn. Berlin mente at det var fint at benåde i enkelte, men ikke generelle tilfælde. I sådanne tilfælde mente professoren at loven burde ændres.

Berlins statsretslige kritik førte ikke noget videre med sig. Benådningerne stod ved magt, men Steincke fik en lærestreg. I Eide-sagen fik offentligheden kun kendskab til benådningerne, fordi Steincke valgte at offentliggøre dem i en pressemeddelelse og senere forsvare dem i medierne, stik imod praksis – benådninger bliver som hovedregel ikke begrundet eller offentliggjort. Benådningerne af de spaniensfrivillige blev ikke offentliggjort eller kommenteret på offentligt.

Eide-sagen giver også et indblik i, hvordan regeringen håndterede politisk sensitive benådninger. Til et ministermøde klagede 4 ministre over at Steincke ikke inddrog hele regeringen i spørgsmålet om benådning. Steincke forklarede, at han havde drøftet sagen med Munch og Stauning inden.⁵⁸ Det viser både magtforholdet i regeringen, men også at følsomme benådninger blev drøftet med andre ministre.

Der er ingen tvivl om, at Steincke som justitsminister havde både det praktiske og formelle ansvar for benådningerne. Alene opbygningen af benådningkontoret garanterede, at han havde det sidste ord i hver eneste sag. En anbefaling om benådning blev endda sendt til Steinckes personlige adresse. Afsenderen er H.C. Hansen, hvilket også afslører, at der også blandt de ledende figurer i Socialdemokratiet var sympati for de spaniensfrivillige.⁵⁹

Det interessante ved benådningerne af de spaniensfrivillige er måske ikke om de var lovlige eller ej, det spørgsmål er mere af juridisk interesse. Dog kan tvivlen måske forklare, hvorfor man ikke kan finde spor af benådningerne af de spaniensfrivillige i Steinckes personlige papirer eller hans erindringer. Eide-sagen hjælper også til at forklare, hvorfor regeringen gik stille med dørene ift. benådningerne af de spaniensfrivillige. Juristerne holdt skarpt øje med forvaltningen, når de altså fik lov til at kigge med.⁶⁰ Det var ikke uden grund at juristerne i Udenrigsministeriet kaldte dem de "(stiltfærdige) Benaadninger)". At Steincke lod de spaniensfrivillige ansøge om benådning, frem for selv at tage initiativ til at benåde dem, forklarer også hvorfor, Svend Mogens Gjøg ikke blev benådet: Han ansøgte ikke om det.

Perspektivering: Benådningen af nazisten Erik Vestergaard Jensen

De spaniensfrivillige var ikke de eneste, der blev benådet for deres ulovlige politiske virksomhed. I kildearbejdet fandt jeg frem til en anden sag, hvor en benådning blev givet fra det højeste politiske lag. Sagen viser, hvordan benådninger blev brugt for at gyde olie på de politiske ydrefløjes vande. Benådningerne af de spaniensfrivillige var altså ikke et unikum.

Nazisten Erik Vestergaard Jensen skød den 16. april 1938 to gange mod

justitsminister K.K. Steincke med en løsskudspistol under en debat i Folketinget. Han blev med det samme varetægtsfængslet og hurtigt dømt.⁶¹ Anklagemyndigheden lod spørgsmålet om anke være op til Steincke, nok fordi de vidste, at det var en meget politisk sensitiv sag. Samtidig ansøgte Jensens advokat om benådning. Sagen blev taget op på ministermøde, men lig de andre tilfælde, blev der ikke ført en beslutning til protokols.⁶²

I benådningssagen kan man på en lap papir finde et kort referat af en telefonsamtale mellem justitsministeriets departementschef Aage Svendsen og anklageren Harald Petersen: "Dep. Ch. kan nok klares med Bdg" Det vil sige, departementschefen mente at sagen kunne "klares" med en benådning. Den følsomme sag havde pådraget sig departementschefens engagement, hvilket var atypisk for benådningssager. Steincke var enig med departementschefen, men rettede indgående i sagens papirer. Sagen blev haste-ekspederet og nazisten Jensen blev sat på fri fod kun 12 dage efter at have indsendt sin ansøgning. Han blev senere en af de store organisatorer for det danske nazistparti samt hverver til Østfronten.

De spaniensfrivillige var altså ikke alene i deres særbehandling i benådningsskontoret. Selv når Steincke var offeret for et iscenesat attentat, var han villig, med regeringens opbakning, til at bruge benådninger til at neddyse yderliggående politiske bevægelser mediestunts: både kommunistiske og nazistiske.

Konklusion

De danske spaniensfrivillige blev ikke grundigt retsforfulgt. Der blev ikke gjort store indsatser for at opspore dem eller få dem dømt, og der er ikke tegn på, at regeringen pressede på med henblik på at sigte og dømme spaniensfrivillige. De få dømte blev hurtigt benådet, hvis de altså ansøgte om det. Den danske regering gik stille med dørene ift. benådningerne, da de over for omverdenen havde forpligtet sig på at straffe de spaniensfrivillige. Det forklarer, hvorfor at benådningerne først nu ser dagens lys.

Loven, der forbød udrejse til Spanien, må i høj grad ses som et træk i et udenrigspolitisk spil, hvor den danske regering forsøgte at stille sig så neutralt som muligt. Kun to spaniensfrivillige blev stoppet ved grænsen, kun otte blev dømt, og kun én afsonede en kort fængselsstraf. Den danske regering formåede i høj grad at holde de spaniensfrivillige straffri, og koordinerede også den taktik om straffrihed med de øvrige nordiske lande i efteråret 1938. I et internationalt perspektiv skiller Danmark sig ikke ud ved den ringe retsforfølgelse. Selv sværægteren i NIK Storbritannien retsforfulgte ikke en eneste spaniensfrivillig, mens de øvrige nordiske lande også undgik at straffe de

spaniensfrivillige Det er dog ikke ensbetydende med, at alle spaniensfrivillige gik straffri, især i Schweiz blev de straffet relativt hårdt.

Indenrigspolitisk måtte regeringen også håndtere den nye parlamentariske trussel fra DKP. Ønsket om ikke at skabe kommunistiske martyrer eller blive udstillet som hyklere af DKP, har formentlig også tilskyndet regeringen til at lade retsforfølgelsen være begrænset i omfang og imødekomme ansøgningerne om benådning. Dette er dog ikke den eneste forklaring. Sympatien for republikken og de danske spaniensfrivillige var udbredt i den danske regering og i det danske socialdemokrati både i de folkelige og ledende lag. At straffe de spaniensfrivillige var en dårlig sag rent politisk, men benådningerne af de spaniensfrivillige var alligevel for kontroversielle til, at regeringen kunne stå frem med dem. Loven der forbød udrejse til Spanien var en storpolitisk formalitet. De få dømte blev benådet, mens langt de fleste spaniensfrivillige forblev straffri.

Noter

1. Morten Møller. *De glemtes hær*. Gyldendal: 2017. s. 394
2. Carsten Jørgensen. *Fra Bjelkes Alle til Barcelona*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busch: 1986. s. 220
3. Det Kongelige Bibliotek. Håndskriftsamlingen. K.K. Steinckes efterladte papirer: IV. 2.c. Vald. Peter-sagen. Valdemar Teists redegørelse side 10. Citatet lyder: "I det jeg må gå ud fra, at denne lov er bortfaldet, efter Danmark i februar-marts [1939] måned har anerkendt Franco-regeringen, skal jeg tilføje, at allerede før dens gennemførelse var en del danske statsborgere udrejst til Spanien, og givet også danske statsborgere er udrejst senere, i strid med loven, og for så vidt hjemfaldne til straf: efter hvad der er oplyst for mig, skulde i alt ca. 400 danske statsborgere være udrejst, men hvor mange, der er udrejst henholdsvis før og efter lovens vedtagelse, har jeg ikke kunnet få oplyst." Valdemar Teist redegjorde for lovligheden i Steinckes embedsførelse i denne rapport.
4. F.eks. maskinarbejderen Børge Peter Kristiansen, som bliver pågrebet på Københavns Hovedbanegård, dømt og benådet. Se RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsag 1451/1938. Det samme gælder Svend Mogens Gjøg. Se RA. Retten i Esbjerg. Kriminalretten. Retsbøg for straffesager. 1937-1937. Løbenr: 5388.s. 159-163.
5. Niels Petersen. *Justitsministeriets organisation og arkiv*. Rigsarkivet 1982. Forordet.
6. Niels Petersen. *Justitsministeriets organisation og arkiv*. Rigsarkivet 1982. Forordet.
7. Nicolaj Hansens dom findes i RA: Vestre Landsret. Retssager. 1938 nr. 232. Thomsen og Nielsen blev dømt ved Københavns Byrets den 14.12.1937, dommen blev stadfæstet ved Østre landsret den 1.2.1938. Sagerne beskrives i RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsag (1921-1966). Journalsag 274/1938.
8. Retssagen mod Nicolaj Hansen. RA. Vestre Landsret. Retssager. 1938 nr. 232.
9. Førnævnte Børge Peter Kristiansen og Svend Mogens Gjøg.
10. Kaj Lundgreen-Nielsen. *Tro eller blændværk*. Odense Universitetsforlag: 2001. s. 126
11. Rigsdagstidende 1936-37, Folketinget, 2. Spalte 3281-3320.
12. Rigsdagstidende 1936-37, Folketinget, 2. Spalte 4009-4010.

13. Kaj Lundgreen-Nielsen. *Tro eller blødværk*. Odense Universitetsforlag: 2001. s. 194-195.
14. De otte domme findes i: RA. Københavns Byrets 5 Afd. Straffeaakter 145/1938. RA. Københavns Byrets 9 Afd. Straffeaakter 29, 33, 109, 124/1938. Søndre Birks kriminalret. Retsbog for straffesager 1938 1 28 - 1939 1 24. Side 95-139. (Stadfæstet ved Østre Landsret 1.2.1938). RA. Retten i Esbjerg. Kriminalretten. Retsbog for straffesager. 1937-1938. Løbenr: 5388. s. 159-163 og 269-272 (to forskellige sager).
15. RA. Københavns Byret, 9. Afdeling for Straffesager. Journal. Løbenummer: 5-7. 1937 111 -1939 305. Journal nr. 233
16. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 1439/1938.
17. RA. Retten i Esbjerg, Kriminalretten. Retsbog for straffesager. 1937-1937. Løbenr: 5388.s. 159-163 og 269-272.
18. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 1667/1938.
19. Se ansøgningen om benådning konciperet af Carl Madsen i RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 1667/1938.
20. *Arbejderbladet*. 15-17. marts 1938.
21. F.eks. Helge Axel Møller, der lovede at henvende sig til udenrigsministeriet, hvis han fik hjælp til at rejse tilbage til Danmark. Morten Møller, *De glemtes hær*. Gyldendal: 2017. s. 253-255.
22. RA. Københavns Byrets 9. Afd. Straffeaakterne til sag nr. 33/1938. Forhør af Bentzen af kriminalbetjent Nørreheden 31. januar 1938, s. 3.
23. Se næsten ethvert eksemplar af *Arbejderbladet* fra 1937-1938, hvor avisen bringer hilsner til og fra danske spaniensfrivillige.
24. RA. Vestre Landsret. 232/1938.
25. RA. Retten I Esbjerg, Kriminalretten 1937-1938. Løbenummer 5388. S. 159-163
26. Se Haslunds stillingtagen bag på ansøgningen om benådning i RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 527/1938.
27. Ministermøde nr. 279, 1.april 1938. Ministermødeprotokol 1933-1940 *Ministeriet Stauning Munch*. red. Tage Kaarsted. Universitetsforlaget i Aarhus: 1984.
28. Ministermødeprotokol 1933-1940 *Ministeriet Stauning Munch*. Forordet. Red. Tage Kaarsted.
29. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 628/1938.
30. RA. Københavns Byret 9 Afd. Straffeaakter. Sag nr. 33/38
31. Se Arthur Andersens indstilling bag på Bentzens ansøgning om benådning. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 628/1938.
32. Ministermøde nr. 287, 20. april 1938. Ministermødeprotokol 1933-1940 *Ministeriet Stauning Munch*. Forordet. Red. Tage Kaarsted.
33. RA Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 1109, 1439, 1451, 1508, 1667-1938.
34. RA Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 1508/1938
35. Min undersøgelse af samtlige bevilgede benådnninger i 1938 viste at der i 159 ud af 178 sager var mindst én af myndighederne, der anbefalede benådning. I ni ud af ti tilfælde fulgte ministeren altså myndighedernes anbefaling, mens Steincke gjorde det modsatte med de spaniensfrivillige. Undersøgelsen baserer sig på: RA, Justitsministeriet, 3. Ekspeditionskontor. Forestillinger, 1938.
36. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag. Journalsag 1109/1938

37. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningssagsøger (1921-1966). Journalsag 1451/1938.
38. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningssagsøger (1921-1966). Journalsag 1451/1938.
39. RA. Justitsministeriet, 3. Ekspeditionskontor. Forestillinger, 1938. Nr. 220.
40. Af 180 benådningsbeholdninger i 1938 var kun 8 af dem ubetingede jf. min undersøgelse af samtlige benådningsbeholdninger i 1938. Undersøgelsen baserer sig på RA. Justitsministeriet, 3. Ekspeditionskontor. Forestillinger, 1938.
41. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningssagsøger (1921-1966). Journalsag 1667/1938.
42. Politiets afhøring af Helge Axel Møller 10.8.1938, indeholdt i RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningssagsøger (1921-1966). Journalsag 1508/1938.
43. Se politiets afhøring af Caspersen i hans sag i RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningssagsøger (1921-1966). Journalsag 1109/1938.
44. RA. UM13B24A Pakke 22. Fuldmægtig Rolf Kiær's notat af den 13. oktober 1938. Side 3.
45. Gustav Rasmussens håndskrevne kommentar til Kiær's notat af 13.10.1938. Formentlig fremlagt udenrigsministeren. RA. UM13B24A. Pakke 22
46. Ministermødeprotokol, møde nr. 333. Ministermødeprotokol 1933-1940 *Ministeriet Stauning Munch*.
47. RA. UM13B24A Pakke 22. Kopi af meddelelsen i Justitsministeriet brev nr. 27452 til Udenrigsministeriet 19. oktober.
48. Brevet lyder: "... volontaires, a la rentrée en Danemark seront sanctionnées et on cas affirmatif, si se cete mesure ne pourrait pas rester sans effet" RA. UM13B24A. Pakke 22. Brev fra det spanske gesandtskab i København til Udenrigsministeriet 28. oktober 1938.
49. Gustav Kiær's notits om lovligheden af beslutning om berøttelse af tiltale af 31.10.1938. RA. UM13B24A. Pakke 22.
50. Se korrespondancen med gesandterne i Norden og resten af Europa fra oktober 1938 og frem i RA. UM13B24A.
51. RA. UM13B24A. Brev fra Kgl. Dansk Gesandtskab I Oslo til UM 1. Kontor 22.11.1938.
52. RA. UM13B24A. Brev fra Kgl. Dansk Gesandtskab i Helsingfors til UM 1. Kontor 29.11.1938 samt brev fra Kgl. Gesandtskab i Stockholm 27.10.1938.
53. Die Militärurteile - IG Spanienfreiwillige.
<https://www.spanienfreiwillige.ch/urteile.html>. Hentet 31.3.2020 og *Cabinet backs Swiss Spanish Civil War fighters*. Swissinfo.ch. <https://www.swissinfo.ch/eng/cabinet-backs-swiss-spanish-civil-war-fighters/7062958>. Hentet 31.3.2020.
54. RA. UM13B24A. Brev fra Det Kgl. Danske Gesandtskab I Bern til UM 1. Kontor 24. januar 1939.
55. Mackenzie, S.P. "The Foreign Enlistment Act and the Spanish Civil War, 1936-1939", *Twentieth Century British History*, 10:1, 1999, s. 52-66.
56. Ibid. s. 65
57. Wentzell, Tyler. *Canada's Foreign Enlistment Act and the Spanish Civil War*. Labour / Le Travail. 2017.
58. Ministermødeprotokol, møde nr. 333. Ministermødeprotokol 1933-1940 *Ministeriet Stauning Munch*. Red. Tage Kaarsted. s. 102
59. Brevet findes i RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningssagsøger (1921-1966). Journalsag 1439/1938.
60. Steincke, K.K. *Farvel og tak - Ogsaa en Tilværelse IV*. Forlaget Fremad: 1948. s. 42-44.

61. RA. Justitsministeriet, 3. Kontor. Benådningsjournalsager (1921-1966). Journalsag 906/1938.

62. Ministermødeprotokol 1933-1940 *Ministeriet Staining Munch*. Red. Tage Kaarsted. Ministermøde nr. 249

Abstract

Adam Travis Stoltenberg: *The prosecution and quiet pardon of Danish volunteers in the Spanish civil war*, 2021:1, pp. 32-55.

This article examines the prosecution and pardon of Danish volunteers in the Spanish Civil War.

For the first time, this question has been thoroughly researched, with the article drawing mainly on the archives of Danish courts as well as the Ministry of Justice's practice of pardons in the interwar period. Due to international agreements, the Danish government made it illegal to travel to Spain to participate in the conflict. However, this did not stop volunteers from going. Upon their return, only eight Danish volunteers were tried and convicted for breaking the law. Seven of the convicted volunteers were swiftly pardoned by the Minister of Justice K.K. Steincke. The pardons were not publicized or commented on by neither the government nor the pardoned persons but were kept quiet. The article discusses the pragmatic approach of the Social Democratic government to the international agreements in terms of the prosecution of Spanish Civil War volunteers. In that way, it also gives insight to the political front lines between the Communist Party and the Social Democratic Party in Denmark, as well as Danish foreign policy during the interwar period.

Adam Travis Stoltenberg.
Kandidatstuderende på RUC og
underviser på Arbejdermuseet.
adam.stoltenberg@protonmail.com

Startskuddet til denne artikel var gruppeprojektet "Retsfølgelsen af de danske spaniensfrivillige" (RUC 2017) af Julie Louise Pagh Bjørtøn, Troels Styrbjørn Hummelgren, Mohamoud Abdi, Sara Hougaard, og forfatteren.

Se også min bacheloropgave
"De stiltfærdige benådnings af danske spaniensfrivillige" (RUC 2018).
Begge opgaver kan tilgås via Rex.